

4. Віняр Г.М. Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – початку 90-х років ХХ століття): Дис. ...канд.філол.наук: 10.02.02. – Дніпропетровськ, 1992. – 229с.
5. Загнітко А.П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова. – К.: НМК ВО, 1990. – 64с.
6. Іваницька Н.Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка // Мовознавство. – 1985. – №1. – С.39-43.
7. Мазурик Д.В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): Автореф. дис. ...канд.філол.наук: 10.02.01. – Львів, 2002. – 19с.
8. Мацицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності. – Луцьк, Ред.-вид. відд. Волинськ. держ. ун-ту, 1998. – 206с.
9. Ставицька Леся Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К.: Критика, 2003. – 336с.
10. Степаненко М.І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення. – К., 1997. – 216 с.
11. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): Монографія. – К.: Вид.центр КНЛУ, 2003. – 388с.
12. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М.: Прогресс, 1988. – 653с.
13. Товстенко В. Основні джерела формування та поповнення банківської термінології // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія. – Вінниця, 2007. – №9. – С. 184-189.

In the articles the valency encirclement of new verbs are investigated, their obligatory and facultative valencies are certain, the reasons of not obligatory realization of components predicted by their valency are analyzed.

Key words: new verbs, valency, subject, object, locative, instrument.

Г.П. Сернунько

РЕАЛІЗАЦІЯ СЕМАНТИКИ ДВОВАЛЕНТНИХ ДІЄСЛІВ СТАВЛЕННЯ У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

У статті здійснено опис структурних моделей речень з дієслівними предикатами ставлення різних семантичних мікрогруп.

Ключові слова: дієслово, валентність, семантика ставлення, суб'єкт ставлення, об'єкт ставлення, релятивні предикати ставлення, структура речення.

На сучасному етапі розвитку синтаксичної теорії актуальними видаються дослідження семантичної структури речення, а також питання зіставлення її з формально-граматичною. Різномасштабному вивченню структури речення та опису його моделей у синтаксичному (формально-граматичному), семантико-синтаксичному, семантичному та функціональному аспектах приділяли увагу Ф.І. Буслаєв, О.О. Потебня, Р.М. Пешковський, О.О. Шахматов, В.В. Виноградов, В.Г. Адмоні, Н.Ю. Шведова, Г.А. Золотова, Н.Д. Арутюнова, Н.М. Арват, Й.Ф. Андерш, А.П. Загнітко, І.Р. Вихованець, Л.О. Кадомцева, Н.Л. Іваницька та інші мовознавці.

Семантичну структуру речення формують семантико-синтаксичні відношення, зумовлені валентними властивостями предиката, його здатністю приєднувати певні семантико-синтаксичні компоненти, необхідні для розкриття його релятивної семантики.

Релятивними, на протилежність абсолютним, є такі дієслівні предикати, які своїм семантичним наповненням прогнозують обов'язкові синтаксичні правобічні позиції для заповнення їх непередикатними словами-конкретизаторами. Терміни “релятивні ставлення” та “релятивні предикати ставлення” ужито як синонімічні, які позначають специфічні сутності порівняно з іншими семантичними типами предикатів, розкриваються як загальне й конкретне: “релятивні” підкреслюють протиставлення абсолютним предикатам, а “ставлення” конкретизує семантичне наповнення дієслова у функції предиката.

Аналіз речень із релятивними предикатами ставлення передбачає встановлення моделей речення як абстрактних синтаксичних зразків, за якими можуть бути побудовані окремі мінімальні відносно закінчені речення. Мінімальні реченнєві структури визначають як такі семантико-синтаксичні одиниці, компоненти яких зумовлюються валентними властивостями дієслівного предиката і за зразком яких утворюються мінімальні, але достатні в структурному й інформативному плані речення. Модель речення, його структурна схема, на думку Й.Ф. Андерша, має включати

мінімальну кількість конститутивних компонентів і будуватися з урахуванням потенційно-сполучувальних властивостей дієслова-предиката [1, 17].

Досліджуючи релятивні предикати, мовознавці Ю.С. Степанов, В.В. Богданов, І.Р. Вихованець, М.П. Алієва, Н.М. Арват, Г.В. Ситар обстоюють двовалентність як їх основну і диференційну рису. На думку В.В. Богданова, значення релятивності здатні передавати тільки багатомісні предикати, які зумовлюють наявність щонайменше двох актантів, між якими встановлюється той чи інший тип відношення [3, 51]. Структури з дієслівними предикатами ставлення не відрізняються великою кількістю обов'язкових компонентів, передусім, це двовалентні предикати ставлення, що визначають необхідний семантико-синтаксичний мінімум трикомпонентної структури речення.

Ситуація ставлення виникає лише за наявності суб'єкта (особи, що виявляє ставлення) та об'єкта (особи, предмета, процесу чи явища реальної дійсності, на які спрямований або поширюється вияв ставлення). Оскільки семантика ставлення в українській мові найширше представлена суб'єктно-об'єктними дієсловами, до значення яких входить сема "суб'єкт" і сема "об'єкт", мінімальною структурою речення з релятивним предикатом ставлення є трикомпонентні конструкції, семантично зумовлені двовалентним характером дієслова ставлення у позиції предиката. Двовалентна спрямованість релятивного предиката прогнозується передусім семантикою дієслова ставлення і передбачає наявність лівобічної та правобічної синтаксем. Лівобічна суб'єктна валентність асоціюється з особою, яка виражає позитивне чи негативне ставлення суб'єкта до наявного у правобічній позиції об'єкта ставлення – особи, предмета, процесу, явища.

Суб'єкт ставлення має виразно персональний характер, тому позицію суб'єкта ставлення заповнюють насамперед іменники на позначення істот та особові займенники повної особової парадигми. Суб'єктна валентність ситуації ставлення, що зумовлена семантикою дієслова і є носієм його ознаки, співвідносна з граматичною формою називного відмінка однини чи множини. Функціонування морфологічних форм непрямих відмінків у ролі суб'єкта ставлення є вторинним, оскільки на власне-суб'єктне значення накладається функція ознаки об'єкта, що зумовлено структурою речення та низкою важливих семантико-синтаксичних причин. Якщо центральну позицію відмінкової парадигми лівобічної суб'єктної валентності формує називний відмінок із суб'єктним значенням, то знахідний відмінок без прийменника домінує у ієрархії відмінкових форм іменників на позначення обов'язкової для релятивів ставлення об'єктної валентності. Усі відмінкові та прийменниково-відмінкові форми іменників, що виражають об'єктне значення, ієрархічно підпорядковані центральній позиції знахідного безприйменникового і є похідними. Проте релятивні предикати семантики ставлення інтенційно зумовлюють розгалужену систему відмінкових форм залежного іменника з об'єктним значенням. Суб'єктно-об'єктні дієслова ставлення детермінують варіативне моделювання конструкцій залежно від сполучуваності дієслів.

Основу елементарної структури речення становлять відношення між суб'єктом і предикатом, які визначають співвіднесеність змісту речення з об'єктивною дійсністю [2, 56-57]. Проте, на думку Й.Ф. Андерша, модель структури семантично елементарного простого речення має будуватися з урахуванням потенційно-сполучувальних властивостей дієслова-предиката, зумовлених його категоріальною семантикою, яка може потребувати для своєї реалізації доповнення певними функціональними позиціями [1, 17]. Для семантичного наповнення ситуації ставлення дієслово вимагає обов'язкової наявності правобічної об'єктної валентності.

Існує багато способів схематичного опису моделей речення, але, на жаль, досі не існує єдиної універсальної системи символів, яка б дозволила успішно здійснити комплексний опис усіх наявних у певній мові реченневих структур. У лінгвістичній літературі закріпилася система, за якою відмінкові форми залежних актантів **N** дістають індекс відповідно до порядкового номера відмінка: **H** – **N₁**, **P** – **N₂**, **Д** – **N₃**, **З** – **N₄**, **О** – **N₅**, **М** – **N₆**, **Кл** – **N₇**. Символічне вираження інших позицій структурних моделей речення: **Præd_{rs}** – релятивний предикат ставлення, **V_f** – особова (фінітна) форма дієслова, **inf** – неозначена форма дієслова (інфінітив), **S** – суб'єкт, **Obj** – об'єкт, **praep** – прийменник.

На формально-граматичному рівні мінімальна структура двоскладного речення з двовалентними релятивами ставлення може мати вираження: **П** – підмет, **Пр** – присудок, **Д** – додаток, де, у зіставленні із семантико-синтаксичною структурою, суб'єктна синтаксема релятивних предикатів ставлення репрезентована підметом, об'єктна синтаксема виражена додатком, а предикат виступає у структурі речення присудком. Це дозволяє зняти деякі спірні питання міжрівневого аналізу структури речення української мови.

$N_1 \text{ Praed}_{rs} V_f N_4$
Мати обожноє дитину
 П^(Н.В.) Пр Д^(З.В.)

Відмінкова форма додатка цілковито зумовлена семантикою і сполучувальними характеристиками дієслова ставлення, що виконує функцію присудка.

Вагомим семантико-синтаксичним принципом розмежування абсолютивних предикатів стану та релятивних предикатів ставлення залишається диференціація на основі одно- і двовалентних предикатних знаків. Якщо одновалентність є нормою для дієслів стану, а реалізацію однодвовалентних предикатів стану можна розглядати як актуальну і потенційну, то одновалентну реалізацію релятивних предикатів ставлення за схемою $S - V_f \text{ Praed}_{rs}$ можна вважати такою, що відзначається функціонально-семантичною неповнотою та інформаційною незавершеністю і не дає повної характеристики ситуації ставлення. Двовалентність є особливою і визначальною умовою реалізації релятивних предикатів ставлення, становить необхідний мінімум ситуації. Цей принцип дає підстави однодвовалентні дієслова типу *боятися, любити, радіти, пишатися, сміятися* в одновалентній безоб'єктній реалізації зараховувати до абсолютивних предикатів стану [7, 24-25], а у дво- чи багатовалентному вияві розглядати як дієслова ставлення, за умови збереження інших необхідних семантико-граматичних характеристик, пор.: *Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиші приходять подібне кохання* (В. Сосюра); *Як цвіт троянди, повен аромату, люблю тебе і радуюсь тобою* (П. Карманський).

Основна структурна формула двовалентних дієслів ставлення $S - V_f \text{ Praed}_{rs} - \text{obj}$ може реалізуватися у кількох структурних моделях, за якими будуються речення з релятивними предикатами ставлення шляхом заповнення відкритих валентних позицій конкретним лексико-граматичним матеріалом.

Структурна модель $N_1 - V_f - N_4$ є найпродуктивнішою в українській мові для побудови речень з двовалентними релятивними предикатами ставлення. Структурна модель передбачає наявність у суб'єктній позиції іменника у називному відмінку, що виконує функцію підмета, а обов'язковій об'єктній позиції відповідає знахідний відмінок іменника у безприйменниковій формі – прямий додаток. Особові займенники у вказаних відмінкових формах, вжиті у суб'єктній чи об'єктній позиції, визначаються як іменникові еквіваленти. Предикативну функцію у реченні виконують перехідні дієслова ставлення різних семантичних мікрогруп, вжиті в особовій формі, що на формально-граматичному рівні виступають присудком: *благословляти, вихвалити, ганити, гудити, жаліти, жалувати, звинувачувати, зневажати, зраджувати, ігнорувати, клясти, кохати, кривдити, любити, обожновати, поважати, шанувати, недолюблювати, недооцінювати, ненавидіти, неславити, ніжити, облещувати, обожновати, облещувати, ображати, осуджувати, пестити, цінувати*: *Ти приймала і щастя, і лихо, поважала мій труд і піт...* (В. Симоненко); *Там барвінок в саду процвітає, там чоловік жону вихваляє* (Нар. творч.); *Я точно пам'ятаю: вона мене кохала* (І. Роздобудько); *-Ми зневажаємо гроші!* (І. Роздобудько); *Як любила вона море, музику, сонце і квіти, чайок жалібний клич, солов'їв зосереджений спів* (Д. Луценко); *Взагалі батько так ненавидів всякий нестаток* (О. Довженко); *Батько наш був дуже добрий: жалував нас обох рівно, і брата й мене* (М. Вовчок); *З дитинства люблю я до сліз круту Володимирську гірку, Андріївський тихий узвіз...* (Ю. Рибчинський).

Висока продуктивність наведених структурних моделей та конструйованих речень пояснюється в українській мові власне-об'єктною функцією безприйменникового знахідного відмінка, що має здатність виступати у реченні прямим додатком, керованим перехідними дієсловами.

Другу позицію за регулярністю вживання в українській мові займають речення, побудовані за структурною схемою $S - V_f \text{ Praed}_{rs} - \text{obj}$, що реалізуються у моделі $N_1 - V_f - N_2$. Наведена структурна модель характеризується незмінною формою називного відмінка у вираженні лівобічної валентності, особливою формою дієслова-предиката, що керує формою родового відмінка без прийменника у функції об'єкта. Поширеність таких структурних моделей зумовлена специфікою родового відмінка як варіативного у вираженні об'єктного значення, що ієрархічно поступається знахідному. Розмежування в українській мові знахідного і родового відмінків базується на семантично-синтаксичному відношенні дієслова-предиката та облігаторної об'єктної синтаксеми і відрізняється граматичним диференціюванням, виразником якого є флексія відмінкової форми іменника, що функціонує як додаток. Керування родовим відмінком зумовлює дієслово, семантика якого виражає спрямування, ставлення не на весь об'єкт, а лише на його частину. При цьому у функції об'єкта має вживатися лише речовинна субстанція, що підлягає вимірові маси, або певна

абстрагована ознака. Граматичними показниками родового партитивного виступають флексії іменників, вжитих в об'єктному значенні: -а, -ів, -и, -ок: *не любити каші, кавунів, роботи* тощо.

Ставлення має переважно інтерперсональну спрямованість, хоча оцінці підлягають не лише особи, але й предмети, явища тощо. В українській мові у правобічній валентній позиції предикатів ставлення спостерігається превалювання форм знахідного відмінка з об'єктним значенням. Об'єкт ставлення у граматичній формі родового партитивного досить обмежений, зважаючи на специфіку ставлення загалом, на противагу центральній позиції конструкцій з родовим партитивним у ролі об'єкта дії.

Родовий об'єкта ставлення функціонує також у заперечних конструкціях типу: - *О, жінко! ...Не обижай сестри...!* (М. Вовчок); *Вона не любила мелащичиних батьків...* (І. Нечуй-Левицький); *Мотря не любила Мелашки і все чогось підкопувалась під неї, мов річка під крутий берег* (І. Нечуй-Левицький).

Речення структурної моделі $N_1 - V_f - N_2$ є регулярними, коли позицію предиката займають дієслова ставлення, які за висловлюванням Й.Ф. Андерша, "інформують про антипатію або відразу, що впливає з передбачуваної чи удаваної небезпеки, яку приховує в собі інший /учасник/ щодо першого", так звані "дієслова побоювання" [1, 57-58]. Дієслівні предикати, які вимагають керування об'єктом у формі родового відмінка без прийменника, можна віднести до семантичної мікрогрупи "ставитися з острахом, підозрою, недовірою", граматичним показником якої є постфікс *-ся*, що трансформує значення "остерігати себе у ставленні від кого-, чого-небудь": *боятися, жасатися, соромитися, остерігатися*, а також семантики інших мікрогруп у заперечному реченні: *Вона боялась осені холодної, а я боялась шуму й суєти* (Л. Костенко); *Я вже нічого не боялася* (І. Роздобудько); *Я взагалі не люблю занадто серйозних і завязятих людей* (І. Роздобудько).

Структурну модель $N_1 - V_f - N_3$ від попередніх відрізняє наявність правобічної об'єктної валентності у безприйменниковій формі давального відмінка. Набуваючи функції об'єкта ставлення у правобічній валентній позиції релятивного предиката ставлення, адресативне значення давального відмінка непрямого додатка нівелюється, проте повністю не втрачається відтінок адресатності. Дієслова ставлення, що вимагають наявності при собі давального об'єкта, в українській мові представлені семантично різнопланово: *аплодувати, вірити, годити, довіряти, догоджати, дорікати, дякувати, заздрити, лестити, попускати, потурати, співчувати*: *Єсть же люди, що і моїй завидують долі* (Нар. творч.); *Всі образи й кривди до одної я тобі забуду і прощу* (В. Симоненко); *Це ж він то з тими, а то з тими лестив царю і туркам потурав* (Л. Костенко); *Я помилявся (і чи раз?), бо надто людям вірив* (П. Карманський); *Ти щиро співчуєши їй* (Є. Кононенко).

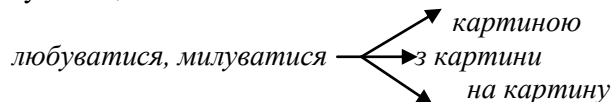
Й.Ф. Андерш реалізацію зазначеної структури пов'язує насамперед з дієсловами семантики мислення та інших психічних процесів, які характеризують внутрішній стан особи у стосунку до особи або предмета (конкретного чи абстрактного) [1, 60].

Крім того, відносно регулярним в українській мові є альтернативне керування дієслів, зокрема йдеться про здатність релятивних предикатів ставлення вимагати об'єктної синтаксеми у варіантних відмінкових формах. Наприклад, дієслово *зраджувати* потребує безприйменникової форми давального або знахідного відмінків залежного іменника у функції об'єкта: *зрадити кому/чому, кого/що*. Проте спостерігається превалювання морфологічних форм знахідного відмінка: *А я, бідна, гірко плачу – зрадив мені милий* (Нар. творч.); *...але вони ламалися і зраджували одне одного* (І. Роздобудько); *Ислам-Гірей так тяжко зрадив нас* (Л. Костенко).

Структурній моделі $N_1 - V_f - N_5$, за якою в українській мові продуктивно конструюються речення з двовалентними релятивними предикатами ставлення, відповідає форма називного відмінка у позиції суб'єкта ставлення і об'єктна позиція, виражена іменником/займенником в орудному відмінку без прийменника [8, 123]. Поділ предикатів ставлення, що організовують структуру речення за наведеною схемою, можна провести за формально-семантичним принципом. Першу групу становлять дієслова негативної семантики ставлення зі значенням "ставитися зневажливо, байдуже, погірдно": *гидити, гордувати, гребувати, легковажити, нехтувати, погорджувати*: *Чого ти мною так гордуєш, чого ти слів моїх не чуєш, коли тобі вклоняюсь я?* (Д. Павличко); *Не вернуса, забарюся – гордуєш ти мною* (Народна творчість). Сюди також слід зарахувати дієслово позитивної семантики *дорожити*. Іншу групу формують дієслова переважно позитивної семантики "ставитися із симпатією, прихильністю, приязню", формальним показником яких є постфікс *-ся*: *гордиться, захоплюватися, любуватися, милуватися, цікавитися, пишатися, тішитися*: *Дівчина милувалась собою та червоним намистом на шиї* (І. Нечуй-Левицький); *Ти пишайсь розумницею, татку, глянь, як швидко донька підроста* (Д. Луценко); *Трохи далі розмістився юнак, котрий захоплювався*

Буддизмом (І. Роздобудько); *Мама дуже пишалася моїми малюнками, обвішала ними весь будинок* (І. Роздобудько). Пасивні форми з орудним об'єкта не продуктивні для дієслів ставлення української мови.

Здатність дієслів ставлення до альтернативного керування різними відмінковими та прийменниково-відмінковими формами залежного іменника у позиції об'єкта ставлення властива також дієсловом: *нехтувати життям/життя; милуватися, любитися*, які, крім форми орудного відмінка залежного іменника, можуть керувати прийменниково-відмінковими формами родового і знахідного у позиції об'єкта:

Трикомпонентні структури $S - V_f \text{ Praed}_{ps} - \text{obj}$ представлені структурними моделями, де об'єктна валентність предиката ставлення реалізується прийменниково-відмінковою формою залежного іменника. Дослідники наголошують на тому, що для вираження об'єктних відношень функціонально навантаженою є відмінкова флексія, а не прийменник. На думку В.В. Виноградова, прийменники також беруть участь: "як посередники між дієсловом і залежним від нього об'єктом, вони послаблюють своє конкретне значення і стають простими граматичними знаками об'єктних відношень" [4, 573]. І.Р. Вихованець говорить про втрату прийменником семантичного навантаження і перетворення його на дієслівний постфікс, завдяки чому відмінкова флексія стає функціонально навантаженою [6,147]. Проте у вираженні функції об'єкта ставлення прийменники здебільшого функціонують як основні засоби вираження відмінкової форми. З огляду на особливий статус прийменника у відмінково-прийменниковій формі при дієсловах ставлення слід докладніше розглянути їх функціонування.

За формою вираження об'єктного актанта в українській мові можна виділити різновиди структурних моделей, за якими конструюються двоскладні речення з двовалентними дієсловами ставлення в позиції предиката.

Структурна модель $N_1 - V_f - \text{Praep} N_4$ є варіантом вже розглянутої продуктивної в українській мові моделі $N_1 - V_f - N_4$. Відмінність між ними полягає у семантичній зумовленості дієслівного керування прийменниковою формою знахідного відмінка іменника в позиції об'єкта. Речення з релятивними предикатами ставлення, конституювані за цією основною структурною моделлю, відзначаються широким функціонуванням у сучасній українській мові. Парадигма прийменникових форм знахідного відмінка, що функціонують як непрямий додаток у позиції об'єкта ставлення, виявляє різні додаткові нашарування значень синтаксичної категорії об'єктності.

Регулярністю відзначаються в українській мові речення з дієсловами ставлення у позиції предиката, побудовані за структурною субмоделлю $N_1 - V_f - \text{на} N_4$. Дієслівні предикати ставлення, що організують речення за цією моделлю, відзначаються широким семантичним діапазоном. Передусім сюди належать дієслова: *зважати, надіятися, покладатися, розраховувати, сподіватися*. Специфічною особливістю більшості дієслів-предикатів, що вимагають доповнення свого змісту вказівкою на об'єкт, виражений прийменниковою формою знахідного відмінка, можна вважати семантичну різноплановість спрямованості ставлення суб'єкта. Дієслова у функції предиката, займаючи периферійні позиції, характеризуються зміненою семантикою, через що їх зараховують до різних лексико-семантичних груп. Так, у дієсловах *гніватися, злоститися, ображатися, ремствувати, сердитися* вбачають семантику стану [5, 136]; дієслова *набріхувати, наговорювати, наклепувати, нарікати* зараховують до лексико-семантичної групи мовлення, *заглядатися, задивлятися* – сприймання тощо. Різноаспектний вияв ставлення у поведінці, почуттях, мовленні не вписується у традиційні, більш-менш усталені в мовознавстві групування дієслів та семантичні типи предикатів. Домінування релятивної семи у названих вище дієсловах, за наявності обов'язкової об'єктної валентності, дозволяє віднести їх до лексико-семантичної групи дієслів ставлення: *Кайдашиха побачила, що невістка **сердиться** на неї* (І. Нечуй-Левицький).

Окрему семантичну мікрогрупу зі значенням "формувати негативне ставлення до об'єкта" становлять дієслова, які керують знахідним відмінком іменника з прийменником у функції додатка: *набріхувати, наговорювати, наклепувати, клепати*. Характерною ознакою більшості таких дієслів ставлення є збіг прийменника і префікса *на*: *набріхувати на сусіда, наговорювати на себе: Тобі, Палажко, час помирати, а ти **набріхуєш** на мене* (І. Нечуй-Левицький). Маркером інтенсивності вияву оцінного ставлення виступає префікс *на*. Інтенсифікованою негативною чи позитивною семантикою позначені дієслова ставлення у переносному значенні: *плювати/наплювати,*

чхати/начхати, накидатися, коситися: ...я не любила світ... і йому на мене **наплювати** (І. Роздобудько).

Семантикою “ставитися турботливо, бережно, дбайливо до когось, чогось” позначені дієслівні предикати, що організовують речення за структурними субмоделями $N_1 - V_f - \text{за } N_4$, $N_1 - V_f - \text{про } N_4$: *вболівати, дбати, заступатися, клопотатися, молитися, переживати, піклуватися, турбуватися, хвилюватися*: *Батьки щиро **турбуються** про своїх дітей*. Крім того, дієслова ставлення, що імплікують наведені структурні моделі, мають здатність до варіативного керування: *дбати, клопотатися, турбуватися, хвилюватися про кого, що/за кого, що*. Альтернативність керування є визначальною ознакою дієслів релятивної семантики. Варіантність керування спостерігається між прийменниково-відмінковими формами і комбіновано-прийменниково-відмінковими та безприйменниковими формами додатка у функції правобічної об’єктної валентності. Це зумовлюється семантичним наповненням дієслова предиката: *боятися за кого, що/кого, чого*.

Непродуктивними в українській мові можна вважати конструкції з предикатами ставлення, що базуються на заповненні правобічної об’єктної валентності формою знахідного відмінка іменника з прийменником *в/у* $N_1 - V_f - \text{в/у } N_4$: *вірити/повірити у перемогу, закохатись у дівчину*.

Прийменникова парадигма родового відмінка іменників/займенників, що виконують функцію додатка в об’єктній позиції предиката ставлення, в українській мові досить розгалужена і відзначається фонетичною варіативністю: *до, від/од, з/зі/із*. Варіант структурної моделі $N_1 - V_f - N_2$, що реалізується як субмодель $N_1 - V_f - \text{до } N_2$ у реченнях з релятивними предикатами ставлення, охоплює семантичний простір мікрогрупи дієслів зі значенням “домагатися прихильного, приязного ставлення”: *лащитися, линнути, піддобрюватися, підлабузювати, підлещуватися, підлизуватись, підмазуватись, а також залищатися, прихилитися*: *Ой кум до куми **залищався*** (Нар. творч.); ...*Підлещувався Борко до мужиків* (І. Нечуй-Левицький).

Субмодель з прийменниковою формою *від/од* $N_1 - V_f - \text{від/од } N_2$ конституює речення з дієслівними предикатами негативної семантики ставлення зі значенням “ставитися зневажливо, байдуже, погірдно”: *бокувати, відвертатися, відгороджуватися, віддалятися, відмежовуватися, відсахнутися, відсторонитися*: *Адже ровесники тоді **сахалися** від мене, а вчителі роздратовано покашлювали та презиралися з ними* (І. Роздобудько). Збіг прийменника і дієслівного префікса у вираженні об’єктних відношень формально надлишковий, але саме у взаємодії обох маркерів виражається спрямованість негативного ставлення суб’єкта до когось/чогось.

Дієслова-предикати ставлення виявляють здатність до керування прийменниково-відмінковими формами іменника родового та орудного відмінків у функції об’єкта ставлення: *сміятися з кого, чого/над ким, чим*: *Я **сміюсь** з лихих людей, бо так мені бог дав* (І. Нечуй-Левицький); *Нехай люди сміються з тебе, нехай глузують з мене, – мені байдуже...* (І. Нечуй-Левицький); *Багатого губатого дівчина шанує; надо мною, сиротою, сміється, **кенкує*** (Т. Шевченко); *Мені здалося, що вона **сміється** наді мною* (І. Роздобудько). Тож, відповідно, конструкції, побудовані за схемами $N_1 - V_f - \text{з/із } N_2$, мають синонімічні відповідники $N_1 - V_f - \text{над/наді } N_5$.

Найпродуктивнішими варіантами прийменникових форм орудного відмінка об’єкта ставлення виступають: *над, з/із/зі, за, між, перед*. Структурна модель $N_1 - V_f - \text{з/із/зі/зо/за } N_5$ позначена семантико-синтаксичною різноплановістю дієслів-предикатів із семантикою ставлення. Так, релятивні предикати ставлення, що вимагають прийменникової форми *з/із/зі* орудного відмінка, типу: *брататися, ворогувати, дружити, зріднюватися, любитися, миритися, товаришувати (з ким)*, передусім функціонують як двосуб’єктні, реципрокові, за таких умов функція об’єкта та суб’єкта збігається: *Кум з кумою **посварилися*** (Нар. творч.); *А потім ви солодко **мирилися*** (Є. Кононенко). Що на поверховому формально-граматичному рівні мають вираження:

$S_1^2 \quad S_2^1 \quad R$

*Кум з кумою **посварилися*** (Нар. творч.).

$\text{П}_{\text{ім.н.одн.}} \quad \text{Д}_{\text{ім.о.одн.}} \quad \text{Пр}_{\text{множ.}}$

Проте суб’єктно-об’єктний вияв можуть мати дієслова ставлення типу *жартувати, дражнитися, загравати*: *Чого це ти **дражнишся** зо мною?* (І. Нечуй-Левицький); *Верни назад і **не жартуй** зі мною* (В. Симоненко). Варіант цієї структурної моделі $N_1 - V_f - \text{з/із/зі } N_5$ становить семантика дієслів ставлення мікрогруп “*Ставиться турботливо, бережно, дбайливо*” та “*ставитися поблажливо, милостиво, зі співчуттям*”: *панькатися, мазатися, носитися*: *Вона **носилася** з моїми малюнками* (І. Роздобудько).

Окресленою семантичною парадигмою об’єднані й субмоделі $N_1 - V_f - \text{за } N_5$, $N_1 - V_f - \text{над/наді } N_5$: *тужити, побиватися, упадати; змилюватися, зласкавитися (але зглянутися на кого-*

що), а також: *потішатися, сміятися* тощо: *Не жартуй наді мною, будь ласка, і, говорячи, не мовчи* (В. Симоненко); *Для неї здалося, що невістка того не зробить, а тільки мститься над нею за товсті сорочки* (І. Нечуй-Левицький).

Носіями семантики “*домагатися прихильного, приятного ставлення*” є дієслова-предикати конструкцій $N_1 - V_f - \text{перед/переді } N_5$ з прийменниковою формою орудного відмінка *перед/переді* в об’єктній функції: *запобігатися, стелитися, схилитися*, а також: *хвалитися, хизуватися (перед ким): Обожнюю таких людей і схилюся перед ними* (І. Роздобудько).

Частково синонімізуються в українській мові моделі, виражені прийменниковими формами давального та місцевого відмінків у функції об’єкта ставлення: *розчаровуватися, зневірятися, сумніватися, довіряти, кохатися: Бо хто в юнацтві в ньому не кохався* (П. Карманський). Проте місцевий відмінок іменника як такий, що функціонує лише у прийменниковій формі, становить периферію вираження об’єктної валентності дієслів ставлення, а також актуалізується у вираженні другої об’єктної позиції тривалентних дієслів ставлення: *Не потурай своїй жінці у її примхах*. Конструкції ж з префіксом *по-* $N_1 - V_f - \text{по } N_6$ є непродуктивними в українській мові, натомість превалюють моделі, об’єктна валентність яких виражена формою орудного відмінка з префіксом *за-*, пор.: *тужити, сумувати, журитися по кому/чому – за ким/чим: Бо за мною та за молодістю увесь рід зажурився* (Нар. творч.); *Син, здається, сумував за ним найбільше з вас трьох...* (Є. Кононенко).

Отже, в реалізації семантики двовалентних дієслів ставлення у позиції предиката, що зумовлює мінімальну структуру речення, беруть участь суб’єктний та об’єктний компоненти. Якщо центральну позицію відмінкової парадигми лівобічної валентності формує називний відмінок із суб’єктивним значенням, то знахідний відмінок без прийменника домінує у ієрархії відмінкових форм іменників на позначення обов’язкової для релятивів ставлення об’єктної валентності. Прийменниково-відмінкові форми залежного іменника у позиції об’єкта ставлення виступають комбінованими еквівалентами родового, знахідного, орудного і давального відмінків та формують основні різновиди структурних моделей речень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш Й.Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. – К.: Наук. думка, 1987. – 191 с.
2. Арват Н.Н. О семантике предложения //Филол. науки. – 1979. - №5. – С.52-61.
3. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. - Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. – 200 с.
4. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. - М.: Высш. шк., 1986. – 640 с.
5. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
6. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
7. Іваницька Н.Б. Функціонально-семантична класифікація абсолютних дієслів в українській та англійській мовах. – К.: КНТЕУ, 2004. – 194 с.
8. Плющ М.Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. – К.: Вища шк., 2005. – 286 с.

In the article Make a describe models of a sentence structure with verbal predicate, situation different semantics microgroups.

Key words: a verb, a valency, a semantics of attitude, a subject of attitude, an object of attitude, relative predicates of attitude, a sentence structure.

Т.П.Ткачук

ФОРМУВАННЯ ЗАСОБІВ ДОПУСТОВОСТІ ТА ЇХНЬОГО ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ПОЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті простежено історію формування системи сполучних засобів у складнопідрядному реченні з підрядним допустовим, а також проаналізовано перші спроби вирізнити допустові сполучники та сполучні слова як засоби зв’язку у складному допустовому реченні. Окремо розглянуто питання створення термінів на позначення підрядного речення з допустовою семантикою.

Ключові слова: складнопідрядне речення з підрядним допустовим, допустові сполучники та сполучні слова, термін «допустовий».